

Közzolgálati Nemzetközi Képzési Központ

Nemzetközi humanitárius jog

Dr. Lattmann Tamás, PhD

Oktatási segédanyag

Nemzeti Közzolgálati Egyetem 2013.

Dr. Lattmann Tamás, PhD:

Nemzetközi humanitárius jog

Tartalomjegyzék:

A nemzetközi humanitárius jog célja, funkciója	3
A nemzetközi humanitárius jog történelmi fejlődése.....	5
A genfi jog – az „emberiességi ág”	5
A hágai jog – a „hadviselés ága”	6
A nemzetközi humanitárius jog jelenlegi rendszere	8
A nemzetközi humanitárius jog forrásai	8
Az 1949-es Genfi egyezmények	8
A kiegészítő jegyzőkönyvek.....	9
Egyéb egyezmények	10
Nemzetközi szokásjog	11
Államok belső joga.....	11
A nemzetközi humanitárius jog alapelvei	12
A nemzetközi humanitárius jog alkalmazási köre – a fegyveres konfliktusok típusai	14
Nemzetközi fegyveres konfliktusok	15
Nem nemzetközi fegyveres konfliktusok	16
Fegyveres konfliktusnak nem minősülő összeütközések	18
A nemzetközi humanitárius jog szabályai	20
Az egyén helyzete a fegyveres konfliktusokban.....	20
Személyek kategóriái a humanitárius jog területén	20
A hadifogoly státusz	23
Célpontválasztás.....	25
Tiltott harcmódok.....	26
Megszállás.....	28
Védő jelvények a humanitárius jog területén.....	29
Felhasznált irodalom.....	32

A nemzetközi humanitárius jog célja, funkciója

A nemzetközi humanitárius jogot akkor kell alkalmazni, ha államok között, bármilyen oknál fogva fegyveres összeütközés tör ki. Ez független attól, hogy közülük melyiknek róható fel az ellenségeskedések megkezdése, illetve hogy az jogilag indokolható-e. A konfliktusok során alkalmazandó szabályok szempontjából irreleváns, hogy az adott fegyveres konfliktus milyen okból tört ki, vagy az, hogy a konfliktus alapjául szolgáló eredeti vitában melyik félnek van igaza. A humanitárius jog célja kizárólag, hogy a konfliktus során alkalmazott magatartásokat szabályozza, csökkentve ezzel a fegyveres konfliktus káros hatásait, valamint biztosítsa az alapvetőnek tekinthető emberi jogokat.

A nemzetközi jog területén belül a nemzetközi humanitárius jog néven ismert terület mind a köznyelvben, mind pedig a jogalkalmazói terminológiában is többféle elnevezés alatt jelenik meg, amelyek használatára gyakran általában elég következetlen módon kerül sor. Ez a gyakorlatban nem jelent komoly problémát, hiszen mind a három kifejezés többé-kevésbé azonos értelemmel bír, legfeljebb arra utalnak, hogy e nagy jogrend hatalmas normaanyagának melyik elemeit tartja fontosnak a beszélő. A leginkább elterjedt, gyakran hallható elnevezések a következők:

- fegyveres konfliktusok joga (*law of armed conflicts – LOAC*): Ez egy olyan általános érvényű gyűjtőfogalom, amely a lehető legtágabb értelemben igyekszik fedni azt a normaanyagot, amely egy fegyveres konfliktus területén kell, hogy érvényesüljön.
- (nemzetközi) hadijog (*law of war*): Történelmileg elsődlegesen a katonai, illetve a kormányzati, terminológiában megjelent és alkalmazott kifejezés, mely szűkebb értelemben a hadviselés jogára, a fegyveres erő katonai célú alkalmazásának szabályaira utal. Az eredetileg 1899-ben és 1907-ben elfogadott hágai egyezményekbe foglalt hadviselési szabályzat (ún. „hágai jog”) jelentőségének csökkenésével, a Genfi egyezmények súlyának növekedésével ez az elnevezés is kezd kikopni a használatból, de a katonai terminológiában továbbra is jelentős szereppel bír.
- (nemzetközi) humanitárius jog (*international humanitarian law – IHL*): Sokáig a fegyveres erő alkalmazásával járó helyzetekben alkalmazandó azt a szűkebb joganyagot jelentette, amely az első genfi egyezmény 1864-es elfogadása után a háborús joganyag emberiség, humanitárius vonatkozásait erősíti, ez volt az úgynevezett „genfi jog”. Mára már általánosságban ez terjedt el: ezt az elnevezést használják a segély- és humanitárius szervezetek, elsődlegesen a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, az

emberi jogi szervezetek, illetve általában a civil szakértők, szakirodalmi szerzők, akadémiai körök. Fontos megjegyezni, hogy a második világháborút követő időszakban a joganyag fejlődésének sajátosságai miatt is ez az elnevezés vált szélesebb körben alkalmazottá.

A nemzetközi humanitárius jog történelmi fejlődése

A genfi jog – az „emberiességi ág”

A hadviselés jogának egyes előírásai már jóval a mai, modern értelemben vett nemzetközi jog létrejötte előtt léteztek. A háborúkban részt vevők közös érdekei, vagy közösen elismert emberiességi célok védelmére szolgáló szabályok már a történelem kezdetén is ismertek voltak. A középkorban a lovagiasság szabályai, a modern nemzetközi jog kialakulásának XIX. századi időszakában pedig a felvilágosodás elméleti eredményei, valamint a hadviselés átalakulása által keltett szükségesség hatására jelentek meg a hadviselési magatartások korlátozására vonatkozó gondolatok. Az 1854-1856 közötti krími háború, az 1859-es solferinói csata tapasztalatai és hatásai, valamint az amerikai polgárháború során, 1863-ban kötelező hadviselési szabályzatként elfogadott Lieber-törvény szolgált alapjául a nemzetközi jog területén ekkor meginduló gyors fejlődésnek.

Ennek első és talán legfontosabb eredménye az 1863-ban megszervezett, tizenhat állam részvételével lezajlott genfi konferencia volt, amelynek eredményeként 1864-ben létrejött az első Genfi egyezmény. Ezt végül ötvennél is több állam erősítette meg 1906-ig, annak első felülvizsgálatáig. Ez a szerződés volt az, amely kötelező nemzetközi jogi erőt adott azoknak az elveknek, melyeket a humanitárius jog megálmodói a gyakorlatba szerettek volna átültetni. Az egyezmény szabályai előírták a következőket:

1. az egészségügyi tevékenységet a hadviselő feleknek semleges, védendő cselekményként kell kezelniük;
2. a sebesültek és betegek kíméletre és védelemre jogosultak;
3. kötelező védő jelvényként kell elfogadni a fehér alapon nyugvó vörös kereszt szimbólumot. (a jelvény kérdéséről később még szólunk)

Az 1864-ben elfogadott Genfi egyezmény egy hosszú folyamatot indított meg, amely egy, mind a mai napig tartó jogfejlődést jelent. Az egyezmény teljes körű szabályozást lehetővé nyilván nem tevő eredeti tíz cikke a maguk tökéletlenségében és hiányosságában is alapvető fontosságú mérföldkönek tekinthető a hadviselés jogának történelmében. A később elfogadott újabb genfi egyezmények (1906-os Genfi egyezmény, 1929-es két Genfi egyezmény) folyamatos fejlődést valósítottak meg, míg elérkeztünk a ma hatályos nemzetközi jogi rendszerhez (1949-es négy Genfi egyezmény, 1977-es két Kiegészítő jegyzőkönyv, 2005-

ös harmadik Kiegészítő jegyzőkönyv). A genfi egyezmények rendszere képezi a fegyveres konfliktusok jogának emberiességi ága, az ún. „genfi jog” alapját.

A hágai jog – a „hadviselés ága”

Bár az emberiességi szabályok nyilván nagyon fontosak az államok számára is, azok érdeklődése ritkán csupán humanitárius természetű. Volt hajlandóságuk ugyan annak érdekében korlátozni magatartásukat, de a hadviselés politikai, hatalom-kiegyensúlyozási aspektusai legalább ugyanennyire érdekelték őket. Így az első Genfi egyezmény elfogadása után nem sokkal már sikerült megegyezésre jutniuk egy adott fegyvertípus alkalmazásának eltiltásának kérdésében is.

Az 1868-ban Oroszország kezdeményezésére megtartott konferencián született meg a Szentpétervári Nyilatkozat, amelyet szinte azonnal tizenkilenc állam erősített meg, és különösen fontos, hogy ezek között a korszak jelentős hatalmait is megtaláljuk. E nyilatkozat jogi természetét tekintve inkább szerződésnek tekinthető, aláírói pedig vállalták, hogy egymás elleni háború esetén nem használnak négyszáz gramm tömegűnél könnyebb robbanó lövedékeket, illetve e tömeg alatti robbanó- vagy gyújtóanyaggal töltött lövedékeket. Bár ez kétségtelenül jelentős korlátozásnak tekinthető, a nyilatkozat igazi jogi jelentősége nem elsősorban a konkrét tilalom tényében, hanem abban jelentkezik, hogy annak szövegezése több utalást tartalmaz azokra az elvekre, amelyek a mai nemzetközi humanitárius jog alapelveinek tekinthetők. Természetesen nem tekinthetünk el attól, hogy az ilyen jellegű tilalmak elfogadása a hadviselés joga területén nem csupán emberiességi célokat, hanem az államok politikai érdekeit is szolgálják. Egy adott harcjelzés vagy eszköz, illetve fegyver kifejlesztése adott helyzetben az egyik állam számára vitathatatlan előnyt jelent, aminek kiküszöbölésére a többi állam minden lehetséges eszközzel kísérletet is tesz. Ennek jelei már a nyilatkozat történelmi körülményeiben is egyértelműen tetten érhetőek voltak.

A Szentpétervári Nyilatkozat is kijelölt egy fejlődési utat a nemzetközi jog számára, amelynek legjelentősebb állomásaként az 1899-es és 1907-es hágai békekonferenciákon elfogadott egyezmények és nyilatkozatok szolgáltak. Bár e konferenciák és az ott elfogadott dokumentumok nem csak a humanitárius jog, hanem a nemzetközi jog más területein is komoly jelentőséggel bírtak, ám hatásuk talán itt a leginkább jelentős.

Az 1899-ben elfogadott legfontosabb humanitárius jogi tárgyú dokumentumok között megtaláljuk a történelem első, nemzetközi szerződésbe foglalt hadviselési szabályzatát (II.

egyezmény, a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól), az 1864. évi genfi egyezmény elveinek a tengeri háborúkban való alkalmazásáról szóló egyezményt (III. egyezmény), és olyan nyilatkozatokat, amelyek eltiltják a fojtó vagy mérges gázokat terjesztő lövedékeket, az emberi testben könnyen szétmenő vagy ellapuló lövedékeket, illetve öt éves időszakra megtiltják, hogy a hadviselők léggömbökről lövedékeket és robbanóanyagokat indítsanak. E korai, hadviselésre vonatkozó szabályokat 1907-ben kiegészítették. Újratárgyalták és pontosították a hadviselési szabályzatot (IV. egyezmény, a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól), tisztázták a háborús semlegesség követelményeit (V. egyezmény, a semleges hatalmak és személyek jogairól és kötelességeiről szárazföldi háborúban), valamint átfogó módon kodifikálták a tengeri hadviselésre vonatkozó szabályokat (VIII. egyezmény, a tenger alatt önműködő ütköző aknák elhelyezéséről; IX. egyezmény, a bombázásról tengeri haderővel háború idejében; X. egyezmény, a Genfi Egyezmény elveinek alkalmazásáról a tengeri háborúra; XII. egyezmény, a semleges hatalmak jogairól és kötelességeiről tengeri háborúban), végül pedig a légi hadviselés kezdetleges, 1899-ben elfogadott normáját is pontosították, az öt éven túl is általánosságban tiltották a léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indítását, és hasonló természetű cselekményeket.

A konferenciákra utal az ún. „hági jog” kifejezés. Itt szabályozták első alkalommal átfogóan a hadviselésre irányadó szabályokat, a fegyveres erő alkalmazásának mikéntjére, valamint a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozó előírásokat, valamint a semleges államok jogait és kötelességeit. Fontos megjegyezni, hogy e normák nagy része szokásjogilag ismert volt (lásd pl. az Egyesült Államok és Nagy-Britannia között választott bírósági úton rendezett *Alabama*-ügyet), ám azok átfogó kodifikációjára csak ekkor került sor. Az egyezmények között kiemelkedő fontosságúak az 1899-es II., majd az 1907-es IV. egyezmények, hiszen az ezekhez csatolt hadviselési szabályzat hosszú ideig (egészen a Genfi egyezmények 1977-es kiegészítő jegyzőkönyveinek elfogadásáig) az egyetlen olyan nemzetközi szerződési jogforrás volt, ami a hadviselés jogát szabályozta. Súlyát növeli, hogy formailag egészen a mai napig hatályban van, ám szokásjogi erejét már 1948-ban kimondta mind a Nürnbergi, mind pedig a Tokiói Törvényszék, miközben azok a második világháború jogsértéseit vizsgálták.

A nemzetközi humanitárius jog jelenlegi rendszere

A nemzetközi humanitárius jog forrásai

Az 1949-es Genfi egyezmények

A nemzetközi humanitárius jog jelenlegi rendszere az 1949-ben elfogadott Genfi egyezményekre és az azokat módosító kiegészítő jegyzőkönyvekre épül.

Az 1949. augusztus 12-én aláírt négy Genfi egyezmény a következő:

1. Egyezmény a hadrakelt fegyveres erők sebesültjeinek és betegeinek helyzetének javításáról (I. Genfi Egyezmény)
2. Egyezmény a tengeri haderők sebesültjeinek és betegeinek helyzetének javításáról (II. Genfi Egyezmény)
3. Egyezmény a hadifoglyokkal való bánásmódról (III. Genfi Egyezmény)
4. Egyezmény a polgári lakosság háború idején való védelméről (IV. Genfi Egyezmény)

Az egyezmények súlyát jelzi, hogy mára már a világ minden állama részesévé vált, továbbá mind a bírói gyakorlat, mind pedig a szakirodalmi források egyetértenek abban, hogy előírásaik ma már a kötelező szokásjog részét képezik, sőt, egyes elemeik a nemzetközi *ius cogens*, azaz a minden körülmények között kötelezően alkalmazandó, eltérést meg nem engedő nemzetközi jogi normák közé tartoznak.

A négy egyezmény elfogadásakor az volt a cél, hogy azok egy zárt rendszere lefedje a fegyveres konfliktusok során felmerülő összes lehetséges jogi kérdést. Az egységes rendszer jellegét erősíti, hogy azok számos azonos tartalmú előírást, illetve azonos szövegű, úgynevezett „közös cikket” is tartalmaznak.

Az 1949-es genfi egyezmények rendszerének vizsgálata megmutatja, hogy a nemzetközi humanitárius jog addig különállónak tekinthető ága, a genfi és a hágai jog, ha nem is teljes mértékben ugyan, de lényegében összeolvadt. Az egyezmények magukba foglalták a világháború előtti időszak jelentős nemzetközi jogalkotási eredményeit: megjelenítették az addig elfogadott genfi, és hágai normák nagy többségét, miközben a hangsúlyt a humanitárius jellegű előírásokra fektette. Ez kritikára is alapot adhatott, hiszen azokból a polgári lakosság és a hadifoglyok védelmére vonatkozó normák kivételével kimaradtak a korábbi hadviselési szabályzatok hadviselésre vonatkozó előírásai, többek

között azért, mert ezeket a kérdéseket az egyezmények megszületése körül bábáskodó Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága nem tartotta elsődleges fontosságúnak. Akkor ez nem tűnt komoly hiányosságnak, hiszen mint jeleztük, ezek a – korábban a hágai hadviselési szabályzatokban megjelenő – normák az egyezmények elfogadásának idejében már egyértelmű szokásjogi erővel bírtak, ám később, a hadviselés újabb átalakulásának hullámával ez újabb jogalkotási feladatot jelentett, amit az egyezményeket kiegészítő jegyzőkönyvek próbáltak megoldani.

Ami viszont komoly újdonság volt, hogy az egyezmények a nemzetközi jog történetében első alkalommal jelenítettek meg olyan szabályokat, melyek a nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktusokban (például a polgárháborúk) is alkalmazandók voltak. Ezek hiányára a második világháború előtti időszakban leglátványosabban a spanyol polgárháború során irányult komoly figyelem. Az egyezmények ilyen helyzetekre irányadó közös 3. cikke komoly áttörést jelentett a korabeli nemzetközi jog rendszerében, még akkor is, ha normatartalma – különösen mai szemmel – még igen szegényesnek volt tekinthető.

A kiegészítő jegyzőkönyvek

Az egyezmények a későbbiek során megjelenő hiányosságainak pótlására fogadták el azok kiegészítő jegyzőkönyveit.

Az első alkalommal két jegyzőkönyv született, 1977-ben. Ezek azokra a változásokra próbáltak reflektálni, amelyek a nemzetközi humanitárius jog területét a második világháború utáni időszakban érték, az egyezményekbe foglalt, szuverén államok közötti háborúkra vonatkozó előírások felett számos ponton túllépett az élet. Azok nehezen voltak alkalmazhatók a dekolonizáció folyamatával összefüggő harcokban, így például komoly kérdést jelentett a Genfi egyezmények alkalmazhatósága az olyan konfliktusokban, mint például a vietnámi háború. Azokat módosítani kellett a bizonytalanságok kiiktatása érdekében, ugyanakkor e módosítások tartalma egyrészt ellenérzéseket szült egyes részes államok között, míg mások lehetőséget láttak arra, hogy saját ideológiai-politikai elképzeléseiket bevigyék a humanitárius jog rendszerébe. Emellett ugyanakkor az első jegyzőkönyv fontos adósságot is törlesztett azzal, hogy az 1899-es és 1907-es hágai hadviselési szabályzatok nyomán, de az újabb harctéri jelenségek figyelembe vételével újrakodifikálta a hadviselésre vonatkozó szabályokat.

A második jegyzőkönyv az egyezmények közös 3. cikke továbbfejlesztésével azokra a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozó szabályokat foglalta össze, amelyekben az állam összeütköző félként szerepelt. Ennek újszerűsége abban jelent meg, hogy egyrészt bővítette az ilyen helyzetekben alkalmazandó szabályokat, másrészt pedig ez az első olyan nemzetközi szerződés, amely a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok során alkalmazandó előírásokat határozta meg.

Bár az 1977-es jegyzőkönyvek fontosságát, elvitatni nem lehet, az azokat kísérő viták ahhoz vezettek, hogy bár a legtöbb állam megerősítette azokat, mégsem érték el az egyezményekhez hasonlítható elfogadottságot. Bár azokhoz hasonlóan, a jegyzőkönyvek előírásainak nagy részéről is megállapíthatjuk, hogy szokásjogi erővel bírnak, de vannak közöttük olyanok, amelyekről ez nem jelenthető ki egyértelműen. Jellemzően ezek éppen azok, amelyeken komoly viták voltak, és amelyek miatt egyes államok a mai napig nem erősítették meg azokat.

A 2005-ben elfogadott harmadik kiegészítő jegyzőkönyv célja egy új megkülönböztető jelvény, az úgynevezett „vörös kristály” embléma beillesztése volt az egyezmények által korábban elfogadott jelvények sorába.

Egyéb egyezmények

Az 1949-es Genfi egyezmények és kiegészítő jegyzőkönyveik mellett az államok számos más nemzetközi szerződést is elfogadtak a nemzetközi humanitárius jog területének egyes részletei tekintetében.

Ezek például irányultak egyes fegyverek, harceszközök tilalmára: a már bemutatott Szentpétervári Nyilatkozat (1868) mellett érdemes megemlíteni a harci gépek tilalmát az első világháború tapasztalatai alapján megállapító Genfi jegyzőkönyvet (1925), illetve az ennek nyomán elfogadott, biológiai fegyverek tilalmáról (1972), valamint vegyifegyverek tilalmáról szóló (1993) egyezményeket. A konvencionális fegyverek tilalmáról illetve alkalmazásuk korlátozásáról 1980-ban született keretegyezmény, amit az államok azóta öt jegyzőkönyv alkalmazásával töltöttek fel tényleges tartalommal. 1997-ben született egyezmény a gyalogsági aknákról, 2008-ban pedig a kazettás fegyverek tilalmáról.

Egyes különleges védelemre jogosult objektumok is önálló nemzetközi szerződéses védelmet kaptak. Így például a kulturális javak, vagy a természeti környezet védelmére vonatkozó szabályok is külön nemzetközi szerződésekbe lettek foglalva.

Nemzetközi szokásjog

A nemzetközi humanitárius jog területén kiemelt fontossága van nemzetközi szokásjognak, hiszen gyakran előfordul, hogy míg az államok valamilyen oknál fogva nem erősítenek meg bizonyos nemzetközi egyezményeket, azok egyes előírásai szokásjogi erővel bírnak. Ilyen esetben e szokásjogi erővel bíró normák akkor is kötelezik az államot, ha az azokat kodifikáló nemzetközi szerződésnek valamiért nem válnak részesévé.

Ilyen esetben az állam csak akkor mentesülhet ezek alól, ha az adott normák tekintetében a nemzetközi jog alapján folyamatos tiltakozónak (*persistent objector*) minősíthető. Megállapítható például, ha egy állam a szerződésbe foglalás ellen már a tárgyalások során tiltakozott, majd az egyezményt sem erősítette meg. Ebben az esetben az adott előírás akkor sem fogja kötelezni, ha annak időközben beáll a szokásjogi ereje.

A szokásjogi erő fontossága a nemzetközi humanitárius jog művelőit arra készítette, hogy feltárják, vajon melyek azok a normák, amelyek minden körülmények között, minden államot köteleznek, függetlenül attól, hogy hány és melyik humanitárius jogi tárgyú szerződést erősítettek meg. Ennek eredményét 2005-ben tette közzé a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága egy nagy kutatási program eredményeképpen.

Államok belső joga

A nemzetközi jog megfelelő előírásai mellett nem tekinthetünk el az államok belső jogától sem, melynek feladata a nemzetközi jogi normák alkalmazhatóvá tétele az állami belső intézmények számára. Mint a későbbiekben látni fogjuk, például a jogsértésekkel szembeni állami fellépés részletes szabályait (így például az egyes háborús bűntettek elkövetéséért járó büntetési tételeket) nem a nemzetközi szerződések, hanem az azokban foglalt szabályok alapján az államok saját belső joga határozza meg.

Természetesen a belső jogi előírások összhangban kell, hogy álljanak a nemzetközi jog szabályaival. Ellenkező esetben az állami jogot követő egyének könnyen válhatnak nemzetközi jogsértővé – a nemzetközi jogi felelősséget pedig sem az állam, sem pedig az egyén oldalán nem zárja ki a belső jogi normáknak való megfelelés.

A nemzetközi humanitárius jog alapelvei

A nemzetközi humanitárius jog alapelveinek kettős céljuk van. Egyrészt segítik az írott, konkrét jogi előírások értelmezését, másrészt pedig utat mutatnak a jövőbeli jogalkotás számára. A nemzetközi humanitárius jog elveinek helyes ismerete, rendszerük megértése azért is különösen hasznos, mert azok szolgálnak minden részletszabály alapjául. Így azok megfelelő alkalmazásával a legtöbb, a hadviselés során felmerülő jogi kérdésre megközelítőleg helyes válasz adható, akár a nemzetközi hadijogi szabályok részletekbe menő ismerete nélkül is.

A nemzetközi humanitárius jog az alábbi négy alapelv mentén működik:

1. Emberiesség elve
2. Katonai szükségesség elve
3. Különbségtétel elve
4. Arányosság elve

Az alapelvek leggyakrabban szokásjogi erővel is bíró általános egyezményes tilalmak vagy kötelező szabályok formájában jelennek meg. Ilyenek például a megtorló vagy a megkülönböztetés nélküli támadások tilalma, vagy a hadviselési mód megválasztásához való jog korlátozottsága. Az alapelveket általában csak egymással összhangban lehet helyesen értelmezni, így például az emberiesség elve és a katonai szükségesség elve nem érvényesülhet egyidejűleg teljes mértékben, hiszen az egyik teljessége a másik kioltásával járna.

Az emberiesség elvének lényegét az adja meg, hogy léteznek olyan cselekmények, melyeket nem indokol sem a katonai szükségesség, sem más, a hadviselés körében egyébként legitimnek tekinthető szempont. Ez az alapelv az egész nemzetközi humanitárius jogi terület alapvető szabályozási célját is kifejezi, aminek biztosítását már a korai források is kifejezték. Ez világosan megjelenik az úgynevezett *Martens*-klauzula formájában, amely a hágai hadviselési szabályzatok preambulumban jelent meg először, majd megerősítést kapott az 1977-es I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkében is. Ennek lényege, hogy kifordítja a jog rendszerében általában irányadó „amit nem tilos, azt szabad” értelmezést. Kimondja, hogy egy konkrét egyezményi tilalom még nem jelenti automatikusan egy adott magatartás vagy eszköz megengedtségét – ebből következően tényleges, létező jogi szabályozás hiányában is tiltottnak minősülnek olyan cselekmények, melyek ellentétben állnak az emberiesség elvéből fakadó követelményekkel, egyfajta állandó morális mércét teremtve a hadviselés szereplőivel szemben.

A katonai szükségesség elve adja meg a mozgásteret az összeütközők számára ahhoz, hogy katonai céljaik elérése érdekében tevékenykedjenek. Ez igazolja az ellenséges féllel szembeni ártó cselekményeiket (így például az annak harcosai ellen végrehajtott, akár halált is okozó támadásokat, vagy eszközeinek, létesítményeinek lerombolását), ugyanakkor e magatartások korlátjaként is működik, hiszen az általa nem indokolt ártó cselekmények nem lesznek jogszerűek. Természetes, hogy a szükségesség elve az emberiség elvével szembekerül, egyidejű teljes körű érvényesülésük nem elképzelhető, amit a nemzetközi jog realitásként kénytelen elfogadni. Így például az Emberi Jogok Európai Egyezménye szerint nem minősül az élethez való jog sérelmének, ha a halál jogszerű katonai akció következménye. A korlát-jelleget erősíti, hogy a modern humanitárius jog szerint csak az, és csak addig a mértékig minősül jogszerű cselekménynek, amelyet és ameddig a katonai szükségesség indokol, azaz ami az adott körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent a végrehajtó számára. Ennek általános tartalma, hogy a katonai szükségesség által igazolt cél az ellenséges állam, illetve annak katonai képességeinek gyengítése lehet, amiből már konkrét jogi tilalmak következnek. Így tilos szükségtelen szenvedést okozó fegyverek, vagy harcmodor alkalmazása, vagy olyan rombolást végezni, amelyet nem indokol a katonai szükségesség. Azok a tiltott cselekmények, amelyek a katonai szükségesség elvének sérelmét jelentik, a modern nemzetközi és belső büntetőjogi rendszerekben a háborús bűntettek kategóriájában jelennek meg.

A nemzetközi humanitárius jog területén a különbségtétel elve azt, az összeütköző feleket terhelő kötelezettséget jelenti, amely alapján azok kötelesek különbséget tenni a támadható személyek vagy objektumok, illetve a nem támadható személyek vagy objektumok között. Emellett pedig számos más különbségtétellel kapcsolatos kötelezettség is terheli őket. Így például meg kell különböztetni magukat a másik féltől, egyértelmű egyenruhák, vagy legalább jelzések alkalmazásával. Meg kell különböztetniük saját magukat a konfliktusban bármilyen módon megjelenő semleges szereplőktől (mint például az ENSZ, vagy más által küldött békefenntartóktól, vagy a segélyszervezetektől). Ennek körében a humanitárius jog kiemelten említi a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát, illetve az egyezmények által megalkotott védő jelvényeket. A modern fegyveres konfliktusokban egyre komolyabb problémát jelentő, de alapvető megkülönböztetési kötelezettség, hogy az összeütköző felek harcolóinak meg kell különböztetni saját magukat a nem harcoló, védett polgári személyektől.

Ennek az elvnek elsődleges feladata tehát annak meghatározása, hogy a katonai szükségesség által igazolt, az emberiség elve által pedig korlátozott erőszak alkalmazásának

ki vagy mi lehet jogszerű célpontja. A különbségtétel elvével ellentétes módon, a nem támadható személyek (pl. a polgári lakosság az ellenségeskedésekben részt nem vevő tagja) vagy objektumok (pl. katonai célra nem használt lakóépületek) ellen indított támadások jogellenesnek minősülnek. A különbségtétel elvéből fakadó kötelezettségek megsértése a modern nemzetközi jog és a büntetőjog értelmezésében általában háborús bűncselekmények formájában jelenik meg. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a különbségtétel kötelezettsége nem csupán a támadást végrehajtó felet terheli. Mint feljebb jeleztük, az összeütköző felek fegyveres erőinek saját magukat is meg kell különböztetniük a civil lakosságtól és objektumoktól. Ebből következően tehát a másik félnek is kötelessége mindent megtennie annak érdekében, hogy a támadható katonai személyzetet vagy célpontokat elkülönítse a jogi védelem alá tartozó civilektől, vagy polgári objektumoktól.

A nemzetközi humanitárius normáinak gyakorlati alkalmazásának egyik legnagyobb nehézsége az egyensúly megteremtése az egymással versengő katonai és emberiességi érdekek között. Ebben segít az arányosság elve, amelynek feladata ennek biztosítása. Sokszor áll elő olyan helyzet, hogy egy katonai célpont ellen indított, megfelelő mértékű támadás esetén várhatóan polgári áldozatokkal is számolni kell. Ilyen esetben arányossági mérlegelésre van szükség: a támadás a védett személyek és anyagi javak körében csak annyi áldozatot szedhet és oly mértékű károkat okozhat, amennyi feltétlenül szükséges, és azok nem haladhatják meg a támadással elérhető katonai előny mértékét. Az arányosság túllépése könnyen vezethet a támadás jogellenességéhez, és háborús bűncselekmény elkövetésének megállapításához.

A nemzetközi humanitárius jog alkalmazási köre – a fegyveres konfliktusok típusai

A klasszikusnak tekinthető értelmezés szerint a nemzetközi humanitárius jog normáit háborúban, azaz az államok közötti konfliktusok során kell alkalmazni. Ám a második világháború utáni időszakban az államok közötti összeütközések mellett, vagy inkább azok helyett egyre nagyobb számban jelentek meg az államokon belüli, nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktusok, amelyekre az államok sokáig ódzkodtak attól, hogy alkalmazzák a nemzetközi konfliktusokra vonatkozó előírásokat. Mára ez a helyzet jelentősen megváltozott ugyan, de még mindig vannak egyértelmű különbségek a két nagy konfliktus-típus során alkalmazandó normaanyag tartalmában. Márpedig ez fontos kérdés, hiszen egy fegyveres

konfliktus típusa határozza meg, hogy azon belül milyen szabályokat kötelesek az összeütközők alkalmazni.

Nemzetközi fegyveres konfliktusok

A nemzetközi konfliktusokra előírt szabályok alkalmazásának kötelezettsége ma ténybeli kérdés, a Genfi egyezmények rendszere alapján nem tárgya az államok mérlegelésének. Ez komoly változást jelent a „klasszikus” nemzetközi jogi megoldással szemben, ahol a nemzetközi jog szerinti hadiállapot beállása akár hadüzenet vagy ultimátum létehez volt köthető. A Genfi egyezmények alapján a nemzetközi humanitárius jog alkalmazandóságának szempontjából elegendő az államok közötti fegyveres ellenségeskedések megkezdődése, bárminemű formális bejelentés nélkül. Így például az a tény, hogy egy állam valamiért nem ismeri el a hadiállapot fennállását, nem jelenti, hogy mentesülhet az egyezmények alkalmazásának kötelessége alól. A Genfi egyezmények közös 2. cikke ezt oly módon határozza meg, hogy a részes államok kötelesek azokat alkalmazni:

1. „megüzent háború vagy minden más fegyveres összeütközés esetén, még ha a hadiállapot fennállását közülük valamelyik nem is ismeri el”;
2. „valamely Magas Szerződő Fél területe egészének vagy egy részének bármilyen megszállása esetében is, még akkor is, ha ez a megszállás nem ütközik semmiféle katonai ellenállásba”.

Jól tetten érhető, hogy az egyezményekbe foglalt előírás arra törekedett, hogy a lehető legnagyobb mértékben kizárja az államok szubjektív, politikai mérlegelését a kérdésből.

Ezt az objektív szabályt az 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv annyiban módosította, hogy kibővítette a nemzetközi fegyveres konfliktusok lehetséges körét, ugyanakkor ez nem tett jót az egyezmények objektív jellegének. A jegyzőkönyv 1. cikke ugyanis kiterjesztette a nemzetközi fegyveres konfliktusok fogalmát a „népek önrendelkezéshez való jogának gyakorlásával” összefüggésben álló konfliktusokra. Ezzel a megoldással próbált megfelelni a második világháború utáni dekolonizációs időszak újszerű kihívásainak (azzal, hogy az ilyen új hadviselőket egyenrangúvá próbálta tenni az államokkal), ám kritikákat is kiváltott több, az egyezményekben részes állam részéről is, amelyek végül nem is váltak a jegyzőkönyv részesévé.

Egy nemzetközi fegyveres konfliktus során alkalmazni kell a nemzetközi humanitárius jog teljes anyagát, azaz a felek által korábban megerősített összes releváns nemzetközi

szerződést. Emellett az összes szokásjogi erővel bíró normát, valamint az államok belső joga által az ilyen helyzetekre rendelt előírásokat.

Nem nemzetközi fegyveres konfliktusok

Az 1949-es Genfi egyezmények elfogadása egyik első lépése volt annak a hosszú, mai napig tartó folyamatnak, amely arra irányult, hogy egy nem nemzetközi konfliktusban is alkalmazandóvá váljanak a nemzetközi jog által előírt szabályok.

A második világháború előtti uralkodó álláspont szerint egy nem nemzetközi, azaz egy állam határait át nem lépő fegyveres konfliktus az érintett állam belügyének számít, azaz nem is tartozik a nemzetközi jog szabályozási körébe. Ráadásul ez a korabeli genfi egyezmények alkalmazását sem teszi lehetségessé, hiszen a nem állami szereplők nem alkalmazhatják a nemzetközi jogot. Egy belső konfliktusban érintett kormányzat pedig nyilván semmilyen módon nem hajlandó elismerni a vele szemben álló erőket, így nem is hajlandó elfogadni a nemzetközi jogi előírások bármilyen alkalmazhatóságát.

Ám a második világháborút közvetlenül megelőzően a spanyol polgárháború mutatott ijesztő példát, majd az az utáni időszak tapasztalatai is arra utaltak, hogy a nem nemzetközi konfliktusok egyre inkább hangsúlyossá váltak, és az azok során alkalmazott eszközök szinte azonossá váltak a nemzetközi konfliktusokban bevetettekkel, minek eredményeképpen azok véressége is hasonlóvá vált. E felismerés okán már korán megjelentek olyan törekvések, amelyek arra irányultak, hogy a belső összeütközésekben is a nemzetközi konfliktusokra vonatkozó szabályok váljanak alkalmazhatóvá, de az államok – szuverenitásukat féltve – ezt a megközelítést mind a mai napig nehezen fogadják el.

Az ellenállás másik oka, hogy egy belső konfliktusban az állami hatalommal, vagy akár az egymással szemben álló felek harci cselekményei szinte kivétel nélkül az adott állam jogszabályai által büntetni rendelt cselekményeknek felelnek meg – miközben egy nemzetközi konfliktusban az egyénnek épp ezek a feladatai a saját állam szolgálatban. Egy katona által az ellenséges állam katonája terhére elkövetett emberölés például nemzetközi fegyveres konfliktusban lehet jogszerű, ám más esetben ez kizárt. Vagy egy kormánnyal való szembenállás során az erőszak alkalmazása esetén az alkotmányos rend megdöntése, vagy az arra tett kísérlet köztörvényes bűncselekményként értelmezhető, miközben egy nemzetközi konfliktusban az állam katonái épp ilyen cselekményekre kötelesek a másik állam ellenében. Tehát e cselekmények egy nemzetközi konfliktusban lehetnek jogszerűek, de más

esetben az érintett állam fenntartja büntetőjogi igényét. Ennek következménye, hogy értelmezhetetlenné válnak a nemzetközi konfliktusokból ismerős olyan, a későbbiekben alaposabban is bemutatott nemzetközi jogi megoldások, mint például a hadviselő államok katonai személyzetének a jogszerű harctevékenység esetén büntetlenséget biztosító „kombattáns” (harcos) jogállás, illetve az ebből következő „hadifogoly” státusz.

A nem nemzetközi konfliktusokban kötelezően alkalmazandó normákat első alkalommal az 1949-ben elfogadott Genfi egyezmények közös 3. cikke állapította meg. A négy egyezmény rendszerében ez az egyetlen cikk, ami a nem nemzetközi konfliktusokban alkalmazandó szabályokat állapította meg, és óvatos szövegezése jól árulkodik az államok a korszakra jellemző hozzáállásáról. Az csupán azokat a minimális szabályokat adja meg, amelyeket az államoknak egy nem nemzetközi konfliktus esetén tiszteletben kell tartaniuk. Ugyanakkor emberi jogi természete miatt a közös 3. cikk rendkívüli jelentőségét az is adta, hogy ekkor még az általános nemzetközi jog területén sem léteztek emberi jogi tárgyú szerződések, így a cikk azok előfutárjának is tekinthető. A cikk előírta a megkülönböztetés nélküli emberséges bánásmód kötelezettségét, valamint a sebesültek és betegek ápolásának kötelezettségét. Emellett számos olyan tilalmat állított fel, amelyek később a nemzetközi emberi jogi rendszer keretében általános emberi jogi tárgyú tilalmakká váltak. Így például tiltja az élet és testi épség indokolatlan és szándékos sérelmét, a kínzás és a kegyetlen bánásmód, a túszedés, az emberi méltóság sérelmének és a bírói eljárások garanciáinak megtagadását.

A cikk előírásai ugyanakkor csupán a minimális védelemre szorítkoznak, és nem érintik érdemben az államokat szuverénként megillető jogokat, nem rendelik el a nemzetközi konfliktusokban irányadó szabályok alkalmazhatóságát. Így például egy állam elleni felkelésben részt vevő egyén továbbra sem igényelheti a hadifogoly státuszt. Elméletben van lehetőség az egyezmények közös 3. cikkén kívül eső többi előírás alkalmazására is, de a részes államok nem kötelesek erre egy nem nemzetközi konfliktus esetén, ez csupán lehetőség, ha sikerül ebben külön megállapodniuk a konfliktusban részes feleknek.

Az 1977-ben elfogadott II. Kiegészítő Jegyzőkönyv koncepcionális változást nem hozott ugyan a nem nemzetközi konfliktusok szabályozásában, de bővítette az alkalmazandó szabályok körét azokban a belső konfliktusokban, ahol az egyik összeütköző fél az állam, a másik pedig valamilyen szervezett ellenállás. Tehát a jegyzőkönyv előírásainak alkalmazhatóságát az egyezmények közös 3. cikkénél szűkebben határozza meg, cserébe viszont bővebb szabályanyagot rendel alkalmazni. Azokban a belső konfliktusokban, ahol az

államtól függetlenül zajlik konfliktus helyi csoportok között, a jegyzőkönyv előírásai nem alkalmazandók.

A belső konfliktusok szabályozásának területén nem is az 1977-es jegyzőkönyv hozta meg a lényegi előrelépést, hanem az azt követő szakirodalmi értelmezés, valamint a kilencvenes években a hágai Jugoszlávia Törvényszék bírói joggyakorlata. Ennek eredményeképpen folyamatosan halványultak a nemzetközi és a nem nemzetközi konfliktusokban alkalmazható szabályok közötti különbségek, és lehetőség nyílt arra, hogy egyes, tradicionálisan a nemzetközi konfliktusok területén létező jogintézmények a volt Jugoszlávia területén zajló – vitatott jellegű – fegyveres konfliktusban is értelmezhetővé váljanak. Így például a háborús és az emberiség elleni bűntettek felhívhatóságával kapcsolatban állapította meg a bíróság, hogy azok elkövetése megállapítható bármilyen típusú fegyveres konfliktusban. Ennek a folyamatnak végpontjaként értelmezhetjük, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság 1998-ban elfogadott Statútuma is különálló bűncselekményekként kezeli a nem nemzetközi konfliktusok szabályainak súlyosabb megsértéseit, miközben az egyezmények és a II. Kiegészítő jegyzőkönyv előírásaiból ez még önmagában nem következne.

A nem nemzetközi konfliktusokban alkalmazandó szabályok körét folyamatosan bővítette e mellett az a tény is, hogy az államok a második világháború, de különösen 1977 után több olyan humanitárius jogi tárgyú nemzetközi szerződést fogadtak el, amelyek előírásaikat nem csak nemzetközi, de kifejezetten belső fegyveres konfliktusokban is alkalmazni rendelik.

Fegyveres konfliktusnak nem minősülő összeütközések

Kérdéses lehet, hogy milyen előírások alkalmazandóak olyan összetűzések esetén, melyek kiterjedtsége, intenzitása nem éri el a belső fegyveres konfliktusok szintjét. A II. Kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke kimondja, hogy a „zendülések, elszigetelt vagy szórványos erőszakos cselekmények” esetében a jegyzőkönyv nem alkalmazandó, azok nem minősülnek fegyveres konfliktusnak. Az ilyen helyzetek tehát a belső jog terepének minősülnek, azokban a humanitárius jogi előírások nem játszanak szerepet.

A humanitárius jogi normák alkalmazhatóságának hiánya ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a nemzetközi jog semmilyen befolyással nem lenne az ilyen helyzetekre. Az ugyanis az

emberi jogok védelmére vonatkozó egyezményeken keresztül még akkor is lehetséges, ha a nemzetközi humanitárius jognak egyébként nincs önálló szerepe.

A nemzetközi humanitárius jog szabályai

Az egyén helyzete a fegyveres konfliktusokban

Személyek kategóriái a humanitárius jog területén

A nemzetközi humanitárius jog a személyek kategorizálásához két általános fő kategóriát alkalmaz. Ennek a felosztásnak az alapját maguk a humanitárius jogi előírások határozzák meg, konkrétan az 1949-ben elfogadott III. Genfi egyezmény és az 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv. Ezek alapján egyértelműen meg lehet határozni, hogy egyes személyek milyen kategóriákba tartoznak, azaz milyen előírásokat kell velük szemben alkalmazni. A nemzetközi humanitárius jog által nyújtott védelem ugyanis státusz-függő: az egyezmények tisztázzák, hogy mely személyi köröknek milyen mértékű védelem jár, milyen jellegű kötelezettségek terhelik az államokat.

A humanitárius jog által felállított első kategória az úgynevezett kombattáns (a magyar terminológia szerint harcos) személyek csoportja. Ennek alapja, hogy a nemzetközi jog alapján e személyek jogosultak – a belső jog alapján pedig általában kötelesek – közvetlenül is részt venni az ellenségeskedésekben, harci tevékenységet folytatni, azaz a másik fél számára káros cselekményeket végrehajtani. Ennek következménye, hogy e személyi kör az ellenséges állam hasonló jellegű cselekményének is jogszerűen válhat célpontjává, azaz a kombattáns nem csupán jogszerűen támadhat, de egyben támadhatóvá is válhat. A kombattáns státusz megkerülhetetlen jogi következménye továbbá, hogy e személyek a hadviselés jogával összhangban álló cselekményeikért nem büntethetők, függetlenül attól, hogy azok mennyire károsak a másik félre nézve. Jellemzően ezek a személyek kötelesek is az ellenséges vagyonban és eszközökben minél nagyobb kárt okozni, a katonai szükségesség diktálta mértékben.

A büntetlenségből fakadó újabb jogi következmény, hogy a kombattáns státuszt birtokló személy elfogása esetén jogosult a hadifogoly státuszra, ami amellel, hogy kizárja a jogszerű harci cselekményért való büntethetőségét, korlátok és garanciák közé szorítja fogva tartását is. Ennek célja ugyanis nem valamiféle büntetés, hanem csupán az ellenségeskedésektől való távol tartása, így személyi szabadságának korlátozását csak a fegyveres konfliktus fennállásának időtartamára teszi jogszerűen lehetővé.

A kombattáns kategóriába természetesen elsősorban a konfliktusban részt vevő államok katonai személyzete tartozik, ám a nemzetközi humanitárius jog még számos más személy esetében ismerheti el a jogszerű harcos jogállást. Emiatt a kombattáns kategória nem szűkíthető le csupán a katonák körére. A hadviselés története során az államok háború esetén mindig törekedtek a hadra fogható személyi állomány növelésére, ám ezt gyakran nem csupán a katonai szervezetrendszeren belül érték el. Így például a polgári lakosság változatos formákban lehetséges mozgósítása flexibilitást igényel a humanitárius jogi szabályok részéről is, amit a III. Genfi egyezmény vonatkozó előírásai próbálnak biztosítani. Annak alapján az állam fegyveres erejének tagjai (azaz a katonák) mellett kombattáns státuszra válik jogosulttá még számos személy.

Így kombattánsnak minősülnek a fegyveres erő szervezetébe sorolt önkéntes csapatok, népi csapatok tagjai is. Utóbbiak akkor is, ha szervezetileg ugyan nem tartoznak a katonai szervezetrendszerhez, de felelős irányítás alatt állnak, megkülönböztető jelzést viselnek, fegyvereiket nyíltan viselik, és tevékenységük során tiszteletben tartják a hadviselés szabályait és szokásait. Ez a kombattánsi alakzat megfelel a magyar közbeszédben téves tartalommal elterjedt „népfelkelés” fogalmának. Ennek lényege, hogy az állam parancsára hadba állítja a polgári lakosságot, vagy annak egy részét anélkül, hogy a szervezett haderő részévé tenné azt, vagy hogy a részt vevőket katonává minősítené.

A magyar történelemben utoljára ennek belső jogi alapjait az osztrák-magyar kiegyezést követően elfogadott 1868. évi 42. törvénycikk („A népfelkelésről”) fektette le. Ez rendelkezik például a népfelkelés kiegészítő jellegéről, a kötelezően alkalmazandó megkülönböztető jelvényről, a felelősségi és függelmi viszonyokról, összességében jól mutatja a haderő-szervezési módszer sajátosságait, amelyekre reflektálnak a genfi egyezménybe foglalt előírások.

Emellett a nemzetközi humanitárius jog bizonyos feltételekkel azok számára is biztosítja a kombattáns státuszt, akik nem állami parancsra, hanem önálló akaratukból állnak harcba azért, hogy szembeszálljanak az állam ellen támadó ellenséges erőkkel. Ennek több oka is van, egyrészt a honvédelem nem csupán állampolgári kötelesség a belső jog alapján, de egyben az emberek nehezen elvitatható joga is, különösen nehezen elvitatható az államra rátámadó ellenséges fél által. Emiatt az bizonyos mértékig e cselekményt köteles elfogadni, különös tekintettel arra a helyzetre, ha a támadás azonnal a kormányzat összeomlásával jár, és így az nem is képes parancsot kiadni a védekezésre, vagy a polgári személyek hadba állására. Ebben az esetben is érvényesek azok a feltételek, hogy részt vevők fegyvereket nyíltan

viseljük, és tartásuk tiszteletben a hadviselésre irányadó szabályokat, fontos megszorítás ugyanakkor, hogy ilyen jellegű hadba állásra jogszerűen csak azoknak a területeknek a lakosai jogosultak (és szerezhettek kombattáns státuszt), amelyeket az ellenséges erők még nem vontak tényleges megszállás alá.

Az 1949-ben megalkotott kombattánsi rendszer leegyszerűsítő reformját hozta az 1977-ben elfogadott I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. Ez megpróbálta követni a nemzetközi fegyveres konfliktusok körének bővítését azzal, hogy a kombattáns státuszt is ennek megfelelően tágítani próbálta, ami viszont szükségszerűen a létező szabályok lazításával járt. Ennek alapján a jogszerű kombattáns státusz eléréséhez már az is elégségesé vált, hogy az érintett személy nyíltan viselje fegyverét, legalább a támadás és az azt megelőző felfejlődés során. Ezzel a megoldással szemben számos állam tiltakozott valamilyen módon, aggódva amiatt, hogy ez jelentősen kiterjeszti a lehetséges kombattánsi kört. Ennek eredményeképpen számos részes állam (Argentína, Ausztrália, Kanada, Németország, Olaszország, Írország, Japán, Hollandia, Koreai Köztársaság, Egyesült Királyság, Spanyolország) élt fenntartással a szabály tekintetében, valamint hogy olyan államok, amelyek ezzel a problémával a gyakorlatban is kénytelenek voltak szembesülni, meg is tagadták a jegyzőkönyv megerősítését.

Az Amerikai Egyesült Államok a vietnámi konfliktus során kellett hogy megbirkózzon ezzel a problémával, és élénken tiltakozott az ellen, hogy az általa a Genfi egyezményekkel súlyosan ellentétesnek tekintett gyakorlatot a jegyzőkönyvbe foglalva utólag „legitimálják”. Izrael pedig a jogszabályi megoldásban az arra irányuló igyekezetet fedezte fel, hogy az arab államok (a Szovjetunió támogatásával) a palesztin terrorista szervezetek „harcát” próbálták meg ezzel nemzetközi konfliktussá, a részt vevő terroristákat pedig legitim kombattánssá változtatni. Ezeknek a jegyzőkönyvben részessé végül nem váló államoknak a tekintetében az új kombattánsi előírásnak még a szokásjogi erejét sem tudjuk megállapítani, hiszen igazolható, hogy azok ellen ők már a kezdetektől tiltakoztak.

A kombattánsokkal szembeni másik személyi kör a nem kombattánsok, (nem harcosok), azaz a civilek összessége. Az alapvető szabály, hogy az e személyi kategóriába tartozó személyek jogszerűen nem hajthatnak végre támadó jellegű vagy katonai cselekményeket, ezzel egyidejűleg pedig nem is válhatnak támadások célpontjává. Ebből következik, hogy az ellenségeskedésekben bármilyen oknál fogva részt vevő kombattáns státuszra nem jogosult személy cselekménye akkor sem lesz jogszerű, ha egyébként a hadviselés jogának megfelel, és így ő nem tarthat igényt a kombattánsok esetében létező

büntetlenségre. Tettét az ellenséges fél akár bűncselekményként is kezelheti, és saját jogi előírásai alapján büntetheti is, valamint e személy kombattáns státusza hiányában hadifogoly státuszra sem tarthat igényt, azaz a III. Genfi Egyezmény előírásai nem nyújtanak védelmet számára. Nem maradnak természetesen jogi védelem nélkül, hiszen a Genfi egyezmények rendszerében a IV. egyezmény, amely a polgári személyek védelméről szól, meghatározza a rájuk vonatkozó védelmi rendszert. Kitér a polgári személyekkel való bánásmódra, a felelősségre vonásukra irányadó garanciális szabályokra, de ezzel együtt lehetővé teszi felelősségre vonásukat.

E személyi kategóriába minden olyan egyén beletartozik, akire nem vonatkoznak az 1949-es III. Genfi Egyezmény és az I. Kiegészítő Jegyzőkönyv kombattánsi előírásai. Így e kategória tartalma abból a maradékból képződik, akik nem minősülnek kombattánsnak. E tag értelmezés célja egyebek mellett az is, hogy a nemzetközi humanitárius jog által a harcokban részt nem vevő személyek javára rendelt jogi védelem köre a lehető legtágabban meghúzható legyen. Logikusan főképpen a polgári lakosság tagjai számítanak nem kombattánsnak, ám vannak olyan személyek, akikkel szemben valamilyen oknál fogva maguk a humanitárius jogi előírások zárják ki a kombattáns státuszt, hogy azok ne igényelhesék az azzal együtt járó jogi védelmet. Ilyen például a kém, vagy a zsoldos, akik tevékenységét maga nemzetközi humanitárius jog zárja ki a legitim harctéri cselekmények közül, és tiltja meg, hogy a kombattánsi jogosítványokból részesüljenek.

A harcosnak nem minősülő személyek tekintetében általánosságban a kímélet és a védelem kötelezettsége érvényesül a nemzetközi humanitárius jog alapján. Ám ez nem jelenti azt, hogy ők abszolút támadhatatlanságot vagy védettséget élveznének. Hiszen egy polgári személy által indított támadással szemben már jogszerűvé válhat a fegyveres erő alkalmazása. Vele szemben lehetséges a felelősségre vonás a cselekménye miatt. Ilyenkor ugyanakkor érvényesíteni kell azokat a garanciális szabályokat, melyeket a IV. Genfi egyezmény (és mellette számos emberi jogi tárgyú nemzetközi szerződés) az ilyen esetekre meghatároz, azaz például tilos a kínzás alkalmazása, illetve biztosítani kell a megfelelő bírói eljárás garanciáit.

A hadifogoly státusz

A nemzetközi humanitárius jog rendszere a hadifogoly státusz, illetve az arra vonatkozó jogi előírások megteremtésével azt a helyzetet próbálja szabályozni, hogy milyen

módon kell bánjon az egyik hadviselő fél a hatalmába került, másik félhez tartozó kombattáns személyekkel.

Mint korábban tisztáztuk, a kombattáns harci tevékenységét – a humanitárius jog előírásainak keretei között – az ellenséges fél köteles jogszerűnek elismerni. Nem értékelheti azt büntettként, így a hadifogoly státusz legfontosabb jogi tartalma a büntetlenség. A kombattánst foglyul ejtése esetén a másik fél nem vonhatja felelősségre annak jogszerű harci cselekményei miatt.

Az ellenséges fél hatalmába kerülő kombattánsok az 1949-es III. Genfi egyezmény hatálya alá tartoznak. Az egyezmény állapítja meg a hadifogoly státuszra vonatkozó szabályokat, amelyeket később az 1977-es I. Kiegészítő Jegyzőkönyv néhány ponton módosított. Az általános szabályozási cél az volt, hogy a fogva tartó hatalom kötelezettségeinek egyértelmű és kimerítő meghatározásával biztosítsák e személyek helyzetét, ennek eredményeképpen kiterjedt és részletes szabályanyag jött létre e területen.

A hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében az egyezmény előírja a minimális szabályokat az elszállásolás, étellemezés, egészségügyi ellátás területén. Tiltja, hogy a fogva tartó hatalom a hadifoglyokból bármilyen információt próbáljon kikényszeríteni, különösen kínzás útján, vagy hogy a nekik az egyezmény alapján járó juttatásokat, jogokat a fogva tartó hatalommal való együttműködésük függvényévé tegye. Emellett gondoskodik az egyezmény arról is, hogy a hadifoglyok ne kerüljenek kapcsolatba újra az ellenségeskedésekkel, így például tiltja, hogy őket a fogva tartó fél a saját katonai céljai érdekében dolgoztassa, vagy hogy őket például élő pajzsként katonai célpontok oltalmazására használják fel.

Az egyezmény külön szabályozza a hadifoglyok kapcsolattartásának lehetőségét családjaikkal, amelyben amennyiben a szembenálló felek nem akarnak együttműködni, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága segédkezik. A fogva tartó hatalom köteles az egyezmény e célból meghatározott levelezőlap-minta használatát engedélyezni, majd bár cenzúrázhatja azokat, kötelesek azokat vagy a címzetthez, vagy pedig a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságához eljuttatni, amely gondoskodik azok továbbításáról.

A hadifoglyokat a fogva tartó hatalom az ellenségeskedések véget érésével haladéktalanul el kell, hogy engedje és haza kell, hogy szállítsa, hiszen további fogva tartásukat ekkor már nem indokolja semmi. Fontos újítása volt a genfi egyezményeknek a korábbi, hágai hadviselési szabályzathoz képest, hogy míg azok a békekötéshez kötötték e kötelezettséget, az első világháború utáni rossz tapasztalatok alapján ezt ily módon, a fogva tartottak javára kedvező módon módosították. E mellett az egyezmény annak részletes jogi

szabályait is megadja, hogy egészségügyi vagy egyéb méltányolható okokból már az ellenségeskedések vége előtt is hazajuttathassanak hadifoglyokat. Hasonlóképpen az előző ponthoz, a korábbi hágai szabályok ugyancsak ismerték e lehetőséget, de a genfi szabályozás adott esetben (pl. a hadifogoly halálos betegsége) ezt emberiességi okokból kötelezővé is tette.

Kiemelt szerepet kapott a hadifoglyokkal való bánásmód ellenőrzésére a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága. Az egyezmény alapján egy nemzetközi konfliktus esetén többek között joga van bármikor meglátogatni az összeütköző felek által fogva tartott hadifoglyokat, számukra üzeneteket, segélyeket eljuttatni, illetve a fogva tartó felügyelete nélkül beszélni velük. Egy nem nemzetközi konfliktus esetén erre az összeütköző felek engedélyével van lehetősége, de a gyakorlat azt mutatja, hogy azok ezt általában lehetővé teszik.

Célpontválasztás

A fegyveres konfliktusok egyik legfontosabb kérdése a fegyveres erő irányított alkalmazása. A cél nélküli, vagy nem kellően igazolt rombolás nem csupán jogi aggályokat vet fel, de gyakran hatékonysági problémát is jelent. A nemzetközi humanitárius jog szabályai alapján csak a katonainak minősülő objektumok és célpontok támadhatók jogszerűen. Ugyanakkor gyakran merülhet fel kétely egyes objektumok természetét tekintve. Nyilván vannak egyszerű, egyértelmű esetek, hiszen a katonai jellegű eszközök, létesítmények, illetve a kombattáns státuszban álló személyek (harcosok) fő szabály szerint vitathatatlanul jogszerű katonai célpontnak tekinthetők, ám sok esetben nem könnyű a különbségtétel elvének a megfelelő alkalmazása.

A nemzetközi humanitárius jog rendszere a jogszerűen támadható katonai célpontokat a korábban már bemutatott katonai szükségesség elvéből vezeti le. Ez megjelenik a hadviselés jogának legutolsó kodifikációját végrehajtó I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 52. cikkében is, amely kimondja, hogy csak azok az objektumok támadhatóak „amelyek jellegüknél, elhelyezkedésüknél, céljuknál, vagy rendeltetésüknél fogva hatékonyan elősegítik a katonai műveletet és amelyek teljes, vagy részleges megsemmisítése, elfoglalása, vagy semlegesítése az akkori körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent”. Ez a meghatározás nyilvánvalóan nem taxatív felsorolást feltételez, hanem a hadviselés realitásaiból és a szükségesség elvéből kiindulva bármilyen objektum tekintetében lehetővé teszi, hogy jogszerűen támadhatóvá váljon.

Ezzel ellentétben a polgári célokat szolgáló objektumok nem válhatnak támadás célpontjává, számukra a humanitárius jog védelmet rendel. Ám ez nem abszolút természetű: megszűnik, ha a konfliktus valamelyik résztvevője polgári javakat vagy adott objektumot katonai célra használ fel, így például ha az ellenségeskedések során lakóházakban alakít ki harcállásokat. Ennek következménye, hogy a polgári objektumok a jegyzőkönyv 52. cikkével összhangban jogszerűen katonai célpontnak minősíthetők, ha támadásuk meghatározott katonai előnnyel jár.

Mint láthatjuk, a polgári javak számára a humanitárius jog elég rugalmas természetű védelmet rendel, ám e mellett szigorúbb szabályokat alakított ki olyan, különleges jelentőséggel bíró objektumok számára, melyek rendeltetésüknél, céljuknál vagy potenciális veszélyességük miatt megkülönböztetett védelemre érdemesek. Ilyen, kiemelt védelem alatt álló objektumoknak tekinthetők például:

- kórházak, egészségügyi létesítmények;
- kulturális javak, műemlékek;
- a polgári lakosság túléléséhez szükséges objektumok;
- veszélyes erőket tartalmazó létesítmények.

Az ilyen objektumok csak akkor minősíthetők katonai célpontnak és válnak támadhatóvá, ha egyéb feltételek is teljesülnek amellet, hogy támadásuk meghatározott katonai előnnyel jár. Általában ilyen objektumok támadása előtt előzetesen figyelmeztetni kell a másik felet, fel kell hívni és lehetőséget kell biztosítani arra, hogy az adott objektum elhagyásával megszüntesse annak katonai jelentőségét. Fontos humanitárius jogi előírás, hogy ilyen objektumokat katonai célra felhasználni önmagában is jogsértést jelent.

Tiltott harcmódok

A nemzetközi humanitárius jog az ellenségnek ártó módszerek körében bizonyos korlátokat és tilalmakat alakított ki.

Vannak olyan harctéri magatartások, amelyeket nem igazol a katonai szükségesség, vagy amelyek során a harcolók nincsenek tekintettel a különbségtétel elvére, így azok semmiképpen nem tekinthetők jogszerűnek. Ilyenek lehetnek például:

1. a nem harcolók, így például a polgári személyek elleni támadások;
2. katonai célpontnak nem minősülő objektumok, így például polgári javak elleni támadások.

Ám ezek mellett léteznek a katonai szükségesség, vagy a különbségtétel elve által igazolhatónak tűnő (például kombattánsok ellen irányuló), ám ennek ellenére például az arányosság elvének sérelme vagy egyéb ok miatt mégsem jogszerű módszerek. Példák az utóbbiakra:

1. hitszegés vagy álnokság;
2. megadás lehetőségének megtagadása;
3. felesleges károk, szükségtelen szenvedés okozása;
4. nagy arányú, hosszan tartó és súlyos természeti károk okozása.

A különbségtétel elvéből fakadó kötelezettségek megsértése a modern nemzetközi humanitárius jog területén általában különböző háborús bűntettnek is minősülő jogsértő módszerek formájában jelenik meg.

Így például megkülönböztetés nélküli támadásnak minősül, amennyiben a támadás során a támadó fél gondatlanságból vagy hanyagságból nincs tekintettel arra, hogy a célpont nem minősül katonainak, azaz jogszerűen nem is támadható, vagy ha a katonai célpontok elleni támadás során figyelmen kívül hagyja annak lehetséges hatását polgári objektumokra vagy személyekre.

A nemzetközi humanitárius jog hitszegésnek vagy álnokságnak nevezi és háborús bűntettként büntetni rendeli azt a jogsértő magatartást, amikor az ellenséges félnek oly módon okoznak kárt, hogy azt a megkülönböztetés elvének megsértésével a jogi védettség tekintetében ejtik tévedésbe. Erre sor kerülhet például úgy, hogy a harcoló megadást színlel, vagy akár sebesültnek illetve békés civilnek tetteti magát. Hasonlóképpen, ha a támadó cselekményhez a másik fél egyenruháját, megkülönböztető jelzéseit használja fel. Ugyanakkor ezt el kell választani a hadicselek alkalmazásától: az ellenség megtévesztése elválaszthatatlan velejárója a hadviselésnek és a hadtudomány művelésének, ám e megtévesztés soha nem irányulhat a humanitárius jogi védettségre.

A felesleges károk vagy szükségtelen szenvedés okozásának tilalma a nemzetközi humanitárius jog egyik alapvető szintű tilalmának tekinthető, ám konkrét tartalma nehezen állapítható meg. Gyakran az arányosság mérlegelése segíthet a jogszerűség megállapításában. Így például egy, az egyik hadviselő számára termelő hadiüzem egyértelműen katonai célpontnak minősül, még annak ellenére is, ha esetleg civilek dolgoznak benne. Katonai jelentősége okán lerombolása az így keletkezett polgári kár, azaz az ott dolgozók halála ellenére is arányos lehet, így jogszerű. Azonban ha a támadás a környéken található egyéb polgári célpontok (például lakóházak) körében is nagyobb mértékű kárt okoz, az

arányossággal kapcsolatban már kétségek merülhetnek fel, így a támadás tervezésekor ezt a tényezőt figyelembe kell venni. Emiatt gondosan kell megválasztani a támadási módot, fegyvereket, támadási időpontot, legvégső esetben pedig a támadástól el kell állni. Az ilyen mérlegelés során számos szempontot kell figyelembe kell venni, melyek közül a legfontosabbak a támadni kívánt cél katonai jelentősége, a támadással érintett környék népsűrűsége, a támadás várható mellékhatásainak mértéke, esetleg veszélyes anyagok elszabadulásának lehetősége. Ennek kudarca esetén beszélhetünk szükségtelen szenvedés vagy károk okozásáról.

A természeti környezet védelme a modern nemzetközi jog egyik kiemelten fontos területe, és hatást gyakorolt a humanitárius jogra is. A hadviselés amúgy is súlyos környezetterheléssel és szennyezéssel jár. Az 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv kifejezetten rendelkezik arról, hogy védeni kell azt, 1976-ban pedig külön egyezményt is elfogadtak az államok, amely tiltja a környezetet befolyásoló harcmódok és eszközök alkalmazását.

Megszállás

A nemzetközi jog megszállt területnek azt az államterületet tekinti, amely az ellenségeskedések eredményeképpen egy másik állam tényleges ellenőrzése alá kerül. Függetlenül attól, hogy a fegyveres konfliktus hogyan és kinek felróható módon kezdődött, csupán azt a ténybeli helyzetet írja le, hogy az egyik hadviselő fél a másik területe felett szerez hatalmat.

A megszállásra kialakított nemzetközi humanitárius jogi szabályozás ebben a kényes helyzetben próbálja biztosítani, hogy a katonai műveletek által érintett terület és annak polgári lakossága a lehető legteljesebb mértékben kíméletben részesüljön. A helyzet bonyolult jellegét az adja, hogy az ellenséges fél területe felett hatalmat szerzett hadviselő idegen és egyben ellenséges területen kénytelen tevékenykedni, ahol saját katonai céljai elérése mellett teljesíteni kell a nemzetközi humanitárius jog elvárásait.

A hadviselés évszázados gyakorlata kialakított bizonyos szokásokat, ám ezek a modern korban már fenntarthatatlanok voltak. Az 1899-es és 1907-es hágai hadviselési szabályzatok már e helyzet több aspektusát rendezték, átfogó kodifikációjára a két világháború tapasztalatait is felhasználva az 1949-es elfogadott IV. Genfi egyezményben került sor, majd az 1977-es I. Kiegészítő Jegyzőkönyv újabb szabályokat alakított ki.

A megszállás sajátossága, hogy a területen közjogi értelemben az állam kormányzata helyébe lép a megszálló hatalom. A nemzetközi humanitárius jog előírásainak célja, hogy a területen élő polgári lakosság számára ez ne legyen aránytalanul terhes. Ez a váltás amúgy is csupán átmeneti, hiszen a terület csupán a megszállás ténye okán nem válik a megszálló állam területévé. A megszállásra vonatkozó előírások a megszálló hatalomra olyan kötelezettségeket terhelnek, amilyenek egyébként a „saját” államot is terhelték a megszállt területtel kapcsolatban: tiszteletben kell tartania az ott élők jogait, köteles fenntartani a közrendet, gondoskodnia kell a helyi lakosság ellátásáról, miközben ezzel egyidejűleg nem veheti azt korlátok nélkül igénybe a saját szükségletei ellátásához.

Azért, hogy a fenti célok biztosíthatók legyenek, az egyezmény megerősíti azt a szokásjogi gyakorlatot, hogy a megszálló hatalom a megszállt terület vonatkozásában joghatóságot gyakorolhat, azaz alkothat jogszabályokat és végrehajthatja azokat, ennek érdekében pedig kiépíthet kiegészítő igazgatási rendszert. Ám ilyenkor is köteles a lehető legteljesebb mértékig tiszteletben tartani a területen hatályban lévő jogi előírásokat, az ott működő intézményeket.

A joghatóság gyakorlásához hozzá tartozik, hogy a megszálló hatalom letartóztathat személyeket, akik ellen akár büntetőeljárást is kezdeményezhet, illetve folytathat le, amennyiben ez szükséges a fenti célok eléréséhez, vagy saját biztonságához. Ám e lehetőség nem ad teljesen szabad kezdet a megszállónak, az egyezmény meghatározza az ilyen eljárásokra vonatkozó minimális garanciális jellegű szabályokat.

A hadifoglyokkal kapcsolatos szabályokhoz hasonlóan, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága ilyen esetekben is komoly ellenőrzési jogosítványokat kapott. A fogva tartott személyekkel való bánásmód szabályozására az egyezmény egyrészt a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozó előírásokhoz nagyon hasonló jogi rezsímet alakít ki, másrészt pedig a szervezet a hadifoglyokkal kapcsolatos jogosítványaihoz nagyon hasonlókkal bír ennek ellenőrzésére is.

Védő jelvények a humanitárius jog területén

Az első nemzetközi jogilag kötelező erejű jelvényt az 1864-es Genfi egyezmény teremtette meg, a jól ismert vörös kereszt embléma formájában. Célja egyrészt a védelem, másrészt pedig a jelzés. Védelmet kell nyújtson mind a támadásoktól, mind pedig általában a katonai célú tevékenységektől. Emellett pedig jeleznie kell, hogy adott eszköz vagy

személyzet egészségügyi, segítségnyújtási célokat szolgál. Később, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága létrejöttével, valamint az egyes nemzeti vöröskereszt társaságok megjelenésével, illetve a nemzetközi vöröskereszt mozgalom kialakulásával ez a jelzési funkció azzal is bővült, hogy az ezekhez való tartozást jelképezze.

Később, az 1929-es Genfi egyezmények ismerték el egyes iszlám államok nyomására a vörös félhold, Perzsia (1935-től: Irán) szorgalmazására pedig a vörös oroszlán emblémát is (amit végül Irán az iszlám forradalom után elvetett, és 1980 óta szintén a vörös félholdat alkalmazza). Ez nem volt szerencsés lépés, mert felesleges vallási töltetet adott a kérdésnek. A vörös keresztet 1864-ben nem vallási megfontolásból választották, hanem azzal a semlegességet akarták hangsúlyozni, utalva Svájc lobogójára, aki a korszak egyetlen, a nagyhatalmak által is garantált semlegességgel bíró állama volt.

Az 1949-es genfi egyezmények tárgyalásakor már komoly problémákat okozott, hogy számos állam javasolt újabb jelvényeket. Ezeket mind elutasították, hiszen nem lett volna szerencsés a védelmet jelentő jelvények számának növekedése. A védő jelvényekkel kapcsolatos, elhúzódó, és már nem csupán a részes államokat, hanem magát a Vöröskereszt szervezetét is feszítő viták és feszültségek feloldása céljából fogadták el a harmadik jegyzőkönyvvel azt az új jelképet, amelyhez nem kapcsolódnak vallási vagy egyéb megfontolások: a „vörös kristály” jelvényt. Ezt a részessé váló államok szabad döntésük szerint alkalmazhatják az egyezményben foglalt más jelvény mellett.

Az 1929-es és az 1949-es genfi egyezmények által megállapított védő jelképek: a vörös kereszt, a vörös félhold és a vörös oroszlán

A 2005-ben elfogadott új jelkép: a vörös kristály

Ezek mellett még számos jelvényt alakított ki a nemzetközi humanitárius jog rendszere. A Genfi egyezmények a hadifogolytáborok, egészségügyi övezetek számára

teremtettek külön jelzéseket. A kulturális javak védelméről szóló hágai egyezmény az általa védett objektumok jelzésére megalkotta a kék pajzs emblémát. Az 1977-es I. Kiegészítő Jegyzőkönyv a polgári védelemhez tartozó személyzet és eszközök megjelölésére alkotta meg a narancs alapon kék háromszög emblémát, a veszélyes erőket tartalmazó létesítményekre pedig a három narancssárga kör jelképet.

Felhasznált irodalom

- Henri COURSIER – Oscar UHLER, *Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949. Volume IV.* ICRC, 1958.
- Dieter FLECK, *The Handbook of International Humanitarian Law (2nd ed.)*. Oxford University Press, 2009.
- Frits KALSHOVEN – Liesbeth ZEGVELD, *Constraints on the waging of war.* ICRC, 2001.
- KARDOS Gábor – LATTMANN Tamás (szerk.): *Nemzetközi jog.* ELTE Eötvös Kiadó, 2010.
- KOVÁCS Péter, *Nemzetközi közjog.* Osiris, Budapest, 2006.
- LATTMANN Tamás: Húsz évvel a rendszerváltás után: érdekes kérdések a nemzetközi jogász számára. = Gosztanyi Gergely - Nagypál Szabolcs (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve: állam, jog, társadalom.* Budapest - Győr - Miskolc, 2010. (Jogtörténeti Szemle 2010/2.) 13–20. o.
- LATTMANN Tamás: A Vöröskereszt új emblémája – Az előzmények = *Kül-Világ, a nemzetközi kapcsolatok folyóirata.* 2006/1. 16-38. o.
- P. V. ROGERS, *Law on the battlefield.* Manchester University Press, 2004.
- Yves SANDOZ – Christophe SWINARSKI – Bruno ZIMMERMANN (szerk), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949,* ICRC–Martinus Nijhoff Publishers, 1987.
- M. SASSÒLI – A. A. BOUVIER – A. QUINTIN: *How Does Law Protect in War?* ICRC, 2011.